

Esedoğulları, Hendek Gazvesi'nde de yine Tuleyha'nın kumandasında Kureyş ordusu saflarında yer almışlardı. Resûl-i Ekrem, bu gazvede müşrikler safında yer alan kabilelere üzerine seriyyeler göndermeye başlayınca Ukkâşe b. Mihsan kumandasında kırk kişilik bir müfrezeyi de Esedoğulları'nın oturduğu Gamre'ye yolladı. Bazı kaynaklarda kumandanının adıyla Ukkâşe b. Mihsan seferi diye de zikredilen bu seriyyede Sâbit b. Akrem, Şücâ' b. Vehb, Yezîd b. Rukays ve Lakîb b. A'sam da vardı. Seriyye kumandanının Sâbit b. Akrem olduğu da rivayet edilmektedir.

Hicretin 6. yılı Rebûülevvel (veya Rebûülâhir) ayında (Temmuz veya Ağustos 627) Medine'den ayrılan bu müfreme Gamre'ye doğru ilerledi. Müslümanların üzerlerine geldiğini haber alan Esedoğulları bulundukları bölgeyi terkederek yaylalara çekildiler. Müfreme Gamre'ye vardı-ğı zaman orada kimseyi bulamadı. Ukkâşe b. Mihsan, Esedoğulları'nın nerede olduğunu araştırmak için adamlarını civar bölgelere gönderdi. Nihayet Esedoğulları'ndan birini yakalayarak bulundukları yeri tesbit ettiler. Müslümanların baskınına uğrayan müşrikler kaçıp dağıldılar. Ukkâşe b. Mihsan kaçanları takip ettirmede. Bu seferde müslümanlar hiçbir kayıp vermediler ve ganimet olarak ele geçirilen 200 deve ile Medine'ye döndüler.

BİBLİYOGRAFYA :

Vâkidî, *el-Megâzî*, II, 550-551; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 84-85; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, IV, 212-213; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 206-207; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdül-me'âd*, Kahire 1970, II, 130, 134; İbn Kesir, *el-Bidâye*, Beyrut 1966, IV, 178; Diyârbekrî, *Târhu'l-hamîs*, I, 490; II, 9; Halebî, *İnsânü'l-'uyûn*, III, 174; Köksal, *İslâm Tarihi* (Medine), VI, 45-48.

MUSTAFA AĞIRMAN

GANA

Batı Afrika'da ülke.

I. FİZİKİ ve BEŞERİ COĞRAFYA

II. TARİH

III. ÜLKEDE İSLAMİYET

Gine körfezi kıyısında yer alan ve resmî adı Republic of Gana olan ülke güneyden Atlas Okyanusu, doğudan Togo, kuzeyden Burkina Faso ve batıdan Fildişi Sahili ile çevrilidir. Yüzölçümü 238.533 km², nüfusu 15 milyon (1990 tah.), baş-

şehri Accra, para birimi cedi ve resmî dili İngilizce'dir. Adını, XIII. yüzyıla kadar Batı Afrika Sudanı'nda hüküm süren Gâne İslâm devletinden almış olmakla birlikte toprakları içinde yer almayan bu eski devletle herhangi bir ilgisi yoktur. İngiliz Milletler Topluluğu (Commonwealth), Afrika Birliği Teşkilâtı, Birleşmiş Milletler ve Batı Afrika Ülkeleri Ekonomik Topluluğu üyesi olan Gana, Kara Afrika'da bağımsızlığını kazanan ilk ülkedir (1957).

I. FİZİKİ ve BEŞERİ COĞRAFYA

1. **Yüzey Şekilleri.** Gana'nın sert pre-kambriyen kayalardan oluşan ve hafif dalgalanmalar gösteren yüzeyi hiçbir yerde 900 metreyi geçmez (Akwapim Togo dağında Afacoto zirvesi 885 m.). Ülkenin güneybatı, kuzeybatı ve kuzey bölgesi akarsularla parçalanmış bir penepren görünümündedir. Kireç taşı ve kum taşı katmanlarının örttüğü orta bölgedeki çöküntü Volta havzasını oluşturur. Esas itibarıyla üç ayrı coğrafi bölgeye (güneybatı, güneydoğu ve orta-kuzey) ayrılan ülke toprakları içerisinde en önemli yer, güneybatıdaki Aşanti ilini içine alan ekvatorial orman bölgesidir ve başlıca ihracat maddeleri olan kakao, kereste, muz, ananas, palmye yağı burada üretilir. Üçgen şeklindeki güneybatı ve başşehir Accra'nın da içinde yer aldığı güneydoğu bölgelerinin sahil kesiminde, özellikle Volta nehrinin denize döküldüğü yerde bataklık ve lagünler bulunmaktadır. Burası ormanlık bölgeye göre daha az yağmur alır ve nem oranı düşüktür.

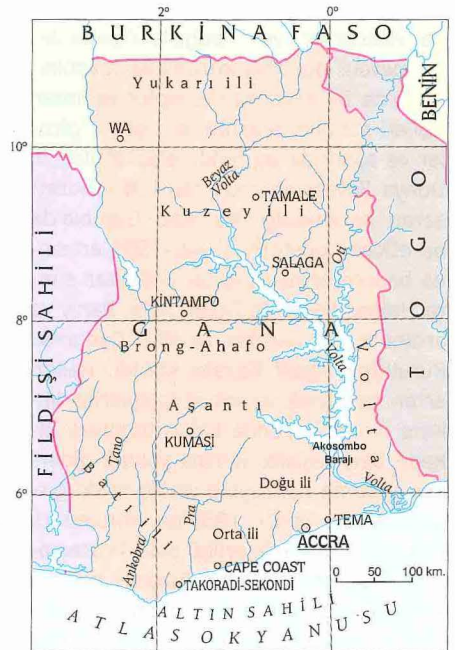
2. **İklim ve Bitki Örtüsü.** Ülkede iklim güney ve kuzey bölgeleri arasında farklılık gösterir; genelde biri kuzeydoğudan gelen kuru ve sıcak karasal hava akımının, diğeri de güneybatıdan esen nemli ve nisbeten serin muson rüzgârlarının etkisi altındadır. Kuzey ve orta bölgelerinde yazları yağışlı Sudan iklimi, güneybatıda yarı ekvatorial iklim görülür. Ülke tarımının büyük bölümünün gerçekleştirildiği güneybatı bölgesinde yıllık ortalama yağış miktarı 1200-2000 mm., güneydoğuda ise biraz daha fazladır. Güneyde iki yağmur mevsimi (nisan-temmuz, eylül-kasım) yaşanırken daha az yağış alan (1100-1270 mm.) kuzey bölgesinde yağmur mevsimi nisan-eylül arasındadır ve bunu uzun bir kurak mevsim takip eder. Gana fazla sıcak bir ülke değildir; yıllık ortalama sıcaklık 26° -

29° C arasında değişir. Gece ile gündüzün sıcaklık farkı güneye göre kuzeyde daha fazladır; ayrıca güneyde % 90-100 civarında olan nem oranı kuzeyde % 65'e kadar düşer.

Bitki örtüsü, iklim ve toprak özelliklerine bağlı olarak güneyden kuzeye doğru farklılıklar gösterir. Diğer bölgelere göre daha fazla toplam yağmur alan güneybatı bölgesinde yer yer yağmur ormanları hâkimdir; ancak son yıllarda tarım arazisi kazanmak amacıyla plansız şekilde başlatılan ağaç kesimi sebebiyle bölgedeki orman miktarı gittikçe azalmaktadır. Güneydoğuda bir savan kuşağı görülür. Bu bölgede yer alan Akwapim Togo dağlarının güney yamaçları yaprak dökmeyen ağaçlarla, kuzeyi ise tropik ormanlarla örtülüdür. Ülkenin orta ve kuzey bölgelerinde geniş savanlar ve çalılıklar hâkimdir. Son yıllarda Büyük Sahrâ'nın güneyinde yaşanan kuraklığın Gana'nın ormanlık bölgesine kadar nüfuz ettiği görülmektedir.

3. **Akarsu ve Göller.** Akarsular bakımından zengin olan ülkenin başlıca nehri Volta ve kolları olup bütün toprakların % 60'ını kaplayan orta ve kuzey bölgeleri bu nehrin havzası içerisinde yer alır. Volta nehri üzerindeki Akosombo Barajı'nın gerisinde oluşan sunî gölü, Beyaz

Gana

Volta ve Siyah Volta'nın yanı sıra irili ufaklı pek çok akarsu beslemektedir. Kwahu platosunda doğan ve güneybatıdaki ormanlık bölgeden geçerek denize ulaşan Tano, Pra ve Ankobra ülkenin diğer önemli nehirleridir.

4. Nüfus ve Etnik Yapı. Gana topraklarında en büyükleri Akan, Mosi, Eve, Adangme, Gurma ve Guam olan çeşitli kabileler yaşamaktadır. Esas itibarıyla halk değişik kabilelere mensup bulunmakla birlikte etnik bakımdan bir tek zenci topluluktan oluşur. Kabilelerin sayısı en büyüğü ve kültür açıdan en etkin olanı, savan ve yağmur ormanlarının yer aldığı ülkenin güneyindeki bölgede yaşayan ve nüfusun % 52,4'ünü teşkil eden Akanlar'dır. Akanlar Aşanti (Twi), Fanti, Nzema ve Anyi-Bawle alt kabilelerine ayrılır; bunların en tanınmış da Aşantiler olup adlarını verdikleri Aşanti bölgesinde yaşarlar. Toplam nüfus içerisinde kuzeyde yaşayan Mosiler'in % 15,8, Eveler'in % 11,9, Adangmeler'in % 7,8, Guanlar'ın % 3,7 ve Gurmalar'ın % 3,3'lük payları vardır. Bu grupların dışında daha az sayıda ve genellikle sahil boyundaki büyük şehir merkezlerinde yaşayan Avrupalılar ile Suriye, Lübnan ve komşu ülkelerden gelenler de bulunmaktadır.

Gana'da ortalama nüfus yoğunluğu 63 / km² (1990) olmakla beraber bu rakam sahil şeridinde ve güneydeki verimli arazilerin bulunduğu bölgelerde daha yüksek, savanlarla kaplı orta ve kuzeyde ise daha düşüktür. Nüfusun % 32'si (1988) şehirlerde, geri kalanı köylerde yaşamaktadır. % 031,2'lik (1985-90) oranla yüksek sayılabilecek bir artış hızına sahip bulunan nüfusun % 45'ini on beş yaşın altındakiler oluşturur. Ülkenin en önemli şehirleri güneydedir ve kuzey bölgelerinden buralara yoğun bir iç göç görülür. Nüfusça en büyük şehir olan Accra'yı (1988'de 949.100) Aşanti ilinin merkezi olan Kumasi (385.200), Tamale (151.100), Tema (110.000) ve Sekondi-Takoradi (103.600) takip eder.

5. Dil ve Din. Yetmiş beş kadar mahallî dil ve lehçenin konuşulduğu ülkede resmî dil sömürge döneminden kalan İngilizce olup eğitim öğretimde, yönetim alanında, haberleşme vasıtalarında ve her türlü resmî işlerde kullanılmaktadır. Temelde Kwa ve Mossi-Grusi olmak üzere iki grup içerisinde toplanan yerli diller Nijer-Kongo dil ailesinin alt gruplarını oluşturur. Mossi-Grussi

dilleri kuzeyde, Kwa dilleri de güney bölgelerinde yaygındır. Şehir merkezlerinde özellikle ticaret alanında Arapça'nın etkisi hissedilir.

Dinî bakımdan çoğunluk Protestanlar önde olmak üzere Hristiyanlardır; Hristiyanlığı buraya sömürgeci Avrupalılar getirerek yaymışlardır. Çoğunluğu Mâlikî mezhebine mensup olan ve genellikle ülkenin kuzey bölgelerinde yaşayan müslümanların oranı % 20 civarındadır. Müslümanlar arasında Kâdiyânîlik mezhebi mensupları önemli bir yekûn tutmaktadır ve bunların özellikle şehir merkezlerinde camileri ve çeşitli seviyelerde okulları bulunmaktadır. Üçüncü dinî grubu daha çok kırsal alanlarda yaşayan animistler oluşturur.

6. Ekonomi. Gana gelişme yolunda bir tarım ülkesi olmakla birlikte aktif nüfusun % 45'ini istihdam eden tarım sektörünün yanında endüstri alanında da ilerleme kaydetmiştir. 1988 rakamlarıyla millî gelir içerisinde tarımın % 41, hizmetlerin % 40, endüstrinin % 16 ve madencilik % 3 payı bulunmaktadır. Kişi başına düşen millî gelirin 400 dolar civarında seyrettiği ülkede en önemli tarım ürünü başlıca ihracat gelirini sağlayan kakao (305.000 ton). Bunun yanında manyok (3.110.000 ton), mısır (600.000 ton), şeker kamışı (110.000 ton), turuncgiller, palmye, hint patatesi, muz ve kahve tarımı yapılır. Hayvancılığa uygun olan kuzey bölgelerinde sığır, koyun, keçi yetiştirilir ve evlerde kümes hayvanları beslenir; sahilde ve baraj göllerinde balıkçılık yapılır. Elektrik enerjisi Volta nehri üzerindeki Akosombo ve Kpong barajlarından sağlanır (4.6 milyon kilovatsaat). Yer altı kaynakları bakımından zengin olan ülkenin özellikle güneyinde bulunan maden yataklarından manganez, boksit, demir, altın ve elmas çıkarılmaktadır. Ülkenin güneyi ile kuzeyi arasında kalkınmışlık açısından önemli farklar mevcuttur. Eğitim, sağlık, haberleşme gibi alanlarda kurulmuş olan tesislerin çoğu güneyde toplanmıştır. Sahildeki liman ve madencilik alanları ekonomik bakımdan kalkınmaya önemli katkılar sağlamakta ve şehirleşmeyi arttırmaktadır.

Kara taşımacılığında Takoradi, Kumasi ve Accra'yı birbirine bağlayan 947 kilometrelik (1986) demiryoluna ve toplam uzunluğu 32.000 kilometreye varan karayolu ağına sahip bulunan ülkede deniz taşımacılığı da gelişmiştir; Accra'daki Kotoko Havaalanı ise milletlerarası hava taşımacılığına açıktır.

Gana'nın ihraç ettiği ürünlerin başında sırasıyla kakao, kereste, elektrik enerjisi ve maden filizleri gelir. Dışarıdan petrol, çeşitli makineler ve kimyasal maddelerle temel imalat ürünleri alır. Dış ticaretin çoğunu İngiltere, Nijerya, Almanya, Japonya, Amerika Birleşik Devletleri, Hollanda, İtalya ve Bağımsız Devletler Topluluğu ile yapmaktadır.

II. TARİH

Bugünkü Gana'nın sınırları içerisinde kalan topraklarda çok eski zamanlardan beri çeşitli kabilelerin yaşadığı ve bunların bazı devletler kurduğu bilinmektedir. XIII. yüzyılda ormanlık alanlarla sahil bölgesinde ilk devletlerini kuran Akanlar'ı, XV. yüzyılda kuzeydeki Dagomba ve Mamprusiler'in kurduğu devletler takip etti. Sahilin iç bölgelerinde altın madeninin bulunması kuzeydeki Mande, Hevsâ ve Diyulalar'a mensup müslüman tüccarların buralara kadar inmesine yol açtı. Bu bölge, Batı Afrika'daki iki önemli ticaret yolunun üzerinde bulunması sebebiyle ekonomik bakımdan daha gelişmiş durumda idi. XVII. yüzyılda kuzeyde başka bir Mande topluluğu Gonca Krallığı'nı kurarken Nijerya'dan gelen Gâ ve Eve toplulukları da bugünkü Gana'nın güneydoğusuna yerleştiler. XVII. yüzyılda burada, her biri siyasî ve ekonomik alanda diğerleriyle rekabet halinde olan Akwamu, Denkyira ve Akyem devletleri bulunuyordu. XVIII. yüzyıla gelindiğinde güneybatıdaki Aşantiler, merkezi Kumasi olan ve Akam dilini konuşan kabileleri bir federasyon çatısı altında birleştiren güçlü bir devlet olarak ortaya çıktılar. Aşanti Devleti kısa zamanda etraftaki kabilelere boyun eğdirerek bölgedeki ticaret yollarını denetimi altına aldı. Kuzeydeki Gonca ve Dagbon krallıklarıyla Fantiler'i tehdit eder hale gelen bu devlet XIX. yüzyılın sonunda İngilizler tarafından yıkıldı.

Avrupalılar'ın bu ülkeyle ilgilenmeleri ilk defa 1471 yılında buraya gelen Portekizli denizciler vasıtasıyla olmuştur. Köle ve altın ticareti yapan Portekizliler Gine körfezinin en önemli depolarını burada kurdular ve Elmina'da bir kale inşa ederek (1482) Komenda ve Fatu kabileleriyle anlaştılar. 1570'lere doğru ticarî gücü gerileyen Portekizliler'i XVII. yüzyılda İngiliz, Danimarkalı, İsveçli, Hollandalı ve Prusyalı iş adamları takip ettiler. Altın madeninin bulunması sebe-

biyle Altın Sahili (Gold Coast) adı verilen bölge 1957'ye kadar bu adla anıldı. Birbirleriyle rekabet halinde olan ve daha çok altın, köle, kakao ticaretiyle ilgilenen Avrupalı şirketler sahilde otuz kadar kale ve çiftlik kurdular.

Bölgede faaliyet gösteren İngiliz şirketleri XIX. yüzyılın başından itibaren etkinliklerini artırarak buradaki ticareti tamamen denetimleri altına aldılar. Köle ticaretinin yasaklanması durgunluğa yol açıyorsa da bu durum kakao ticaretine ağırlık verilerek atlatıldı. Sahildeki Danimarka ve Hollandalılar'a ait kaleleri de satın alarak bu kesimde önemli bir güç haline gelen İngilizler içerilere doğru nüfuz etmek gayesiyle askerî seferlere başladılar. Bu seferler sonunda Aşantiler'in merkezi olan Kumasi şehri tahrip edildi ve ülkenin güneybatı tarafı Altın Sahili adıyla sömürge haline getirildi (1874). Altın Sahili'nin iç bölgelerinin denetimi konusunda İngiltere, Fransa ve Almanya arasındaki çatışma 14 Haziran 1898 Paris Konvansiyonu ile çözüme kavuşturuldu ve bu devletlerin Batı Afrika'daki nüfuz alanları belirlendi. Ardından da Aşanti Devleti'nin bütün toprakları İngiltere'nin hâkimiyetine geçti (1901); bir yıl sonra da bugünkü Gana topraklarının tamamı İngiliz sömürgesi oldu. Daha sonra kuzeydeki topraklar Altın Sahili'ne bağlı bir himaye idaresine dahil edildi ve I. Dünya Savaşı'nın arkasından Almanya'nın sömürgesi olan Togoland'ın batı tarafı da buraya eklendi. Bölge, 1874'ten itibaren İngiltere hükümeti tarafından tayin edilen bir genel vali ve üyelerini İngilizler arasından genel valinin seçtiği bir yasama konseyince yönetiliyordu.

Savaşın sonra kıyı şehirlerinde ilk milletçilik hareketleri görülmeye başlandı. Hukukçular, doktorlar ve gazete sahipleriyle tüccarlar bu harekette önemli rol oynadılar. 1925'te yeni bir anayasa yapıldı; bu anayasaya göre Accra, Cape Coast ve Secondi-Takoradi şehirleri yasama konseyine birer temsilci gönderme hakkı kazandılar. 1927 yılında kurulan Aşimota Koleji sömürge aleyhtarı düşüncelerin gelişmesinde büyük rol oynadı. 1937 ve 1938'de kakao fiyatlarının düşüklüğü sebebiyle yürütülen boykot hareketi, sömürge yönetimine karşı verilen mücadelede yeni bir merhale oluşturdu. II. Dünya Savaşı sırasında ilk işçi sendikaları kuruldu (Ekim 1942) ve bunlar savaş sonrasında giderek yoğunluk kazanan bağımsızlık mücadelesinde

etkili oldular. 1946'da hazırlanan yeni anayasa yerli halka bazı haklar veriyordu. Meselâ otuz üyeli yasama konseyinin on iki üyesini genel vali İngilizler arasından tayin edecek, geri kalan on sekiz üye ise halk tarafından seçilecekti; fakat genel valinin veto hakkı bulunuyordu. Bu anayasanın getirdiği yeniliklerle tatmin olmayan halk sömürgeciliğin tamamen ortadan kaldırılması yolundaki isteğini sürdürdü.

29 Aralık 1947'de United Gold Coast Convention'ın kurulması ve genel sekreterliğine, Altın Sahili'nin bağımsızlık mücadelesinde birinci derecede rol oynayan Kwame Nkrumah'ın getirilmesi önemli bir gelişme teşkil etti; fakat yöneticiler arasında baş gösteren görüş ayrılığı kısa sürede bölünmelere yol açtı. 12 Haziran 1949'da Nkrumah'ın başkanlığında temel hedefi millî bağımsızlık olan Convention Peoples Party doğdu. Geniş halk yığınlarının ve işçi sendikalarının desteğini sağlayan bu parti, her vesileyle bağımsızlığı dile getirerek sömürgecilere karşı devamlı bir mücadele verdi. 8 Ocak 1950 tarihinde İngiliz mallarına karşı başlatılan boykot, ileri gelenlerinin tutuklanmasına sebep olmakla beraber partinin daha da güçlenmesine yol açtı. Nitekim bu siyasî kuruluş Şubat 1951'de yapılan seçimleri büyük bir zaferle kazandı ve tutuklu olan Nkrumah ile arkadaşları da parlamento seçildiler. Sömürge yönetiminin serbest bırakmak zorunda kaldığı Nkrumah'ın 5 Mart 1952'de başbakanlığa getirilmesi siyahların ülke yönetiminde giderek güçlenmelerine yol açtı ve bağımsızlık yolunda önemli kararların alınmasını sağladı. İngiltere, 1954 ve 1956 seçimlerinden de büyük bir zaferle çıkan Convention Peoples Party'nin bağımsızlık isteklerine boyun eğmek zorunda kaldı ve sonunda Altın Sahili 6 Mart 1957 tarihinde Gana adıyla Kara Afrika'nın bağımsızlığını kazanan ilk devleti oldu. Fakat ülkenin İngiliz Milletler Topluluğu içindeki dominyon statüsü devam ediyordu ve başında da devlet başkanı sayılan İngiltere kraliçesi adına bir genel vali bulunuyordu. Bağımsızlığın ilânından sonra dominyon statüsüne son vermek için gösterilen gayretler arttı ve nihayet Nisan 1960'ta yapılan plebisitte halkın büyük çoğunluğunun olumlu oy kullanması üzerine cumhuriyet ilân edilerek (1 Temmuz 1960) ilk cumhurbaşkanlığına da Kwame Nkrumah seçildi.

Nkrumah, bağımsızlıktan sonra ülkede sosyalist bir rejimin kurulması ve bütün Afrika'nın sömürge idaresinden kurtarılması yönünde çalıştı. Sömürge politikasına göre kurulmuş ve büyük sıkıntılarla karşı karşıya gelmiş olan ekonomiyi değiştirmeye ve yerine merkezden kontrollü bir sistem oturtmaya yöneldi. Doğu bloku ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye çalışan Nkrumah, dışarıdan sağladığı yardımlarla çeşitli tesisler kurduysa da içinde yaşanan ekonomik, malî ve sosyal zorlukları aşması mümkün olmadı. 24 Şubat 1966'da, Nkrumah'ın yurt dışında bulunduğu bir sırada düzenlenen askerî bir darbe ile parti kapatıldı ve yönetim National Liberation Council'in eline geçti. Üç yılı aşkın bir süre ülkeyi yöneten askerî idare, ekonomide devlet müdahalesine son vererek kamulaştırılmış olan bazı şirketleri eski sahiplerine iade etti; fakat ekonomik sıkıntıların üstesinden gelemedi. 1969'da yeni bir anayasa hazırlanarak çok partili hayata geçildi ve aynı yıl yapılan seçimlerde K. Busia'nın liderliğindeki Progress Party çoğunluğu kazandı. Ancak adım adım sivil yönetime doğru gidilirken 13 Ocak 1972'deki ikinci bir darbeye anayasal yönetime yeniden ara verildi ve iktidara gelen Albay I. K. Acheampong siyasî partileri kapatarak National Redemption Council'i kurdu. Fakat ekonominin düzeltilmemesi ve ülkedeki huzursuzlukların giderek artması üzerine General W. F. Akuffo'nun saray darbesiyle iktidar el değiştirdi (1978). Aralık 1978'de toplanan kurucu meclis yeni bir anayasa hazırladı. Ancak bu yönetim de uzun ömürlü olmadı ve Yüzbaşı J. Rawlings'in gerçekleştirdiği 4 Haziran 1979 tarihli darbeye sona erdi; darbeden sonra pek çok kişi idam edildi.

19 Haziran 1979'da yapılan seçimleri National Peoples Party kazandı ve H. Limann cumhurbaşkanlığına getirildi (1 Temmuz 1979). Fakat bir süre sonra Yüzbaşı J. Rawlings yeniden müdahale ederek Limann'ı iktidardan indirdi (31 Aralık 1981) ve anayasayı askıya aldı; parlamento kapatılıp siyasî partilerin faaliyetlerine son verildi. Kendi başkanlığında Provisional National Defence Council'i kurarak ülkeyi bu kurumla yönetmeye çalışan Rawlings ekonomik alanda ciddi problemlerle karşı karşıya kaldı. Milletlerarası piyasalarda kakao fiyatlarının düşmesi döviz gelirlerini azaltırken önemli bütçe açıklarına da yol açtı; hızla artan enflasyon istikrarsızlık unsu-

ru oldu. Dışarıdan sağladığı yardımlarla mevcut yolların ve ekonomik tesislerin iyileştirilmesine çalışan yönetim, yabancı yatırımları ülkeye çekmek için liberalleşmeye giderken düşünce hürriyetlerindeki kısıtlamaları korudu ve dinî gruplara yasaklamalar getirdi. Ülkede çok partili hayata geçilmesi için 1990'dan itibaren bazı çalışmalara başlandı. 7 Ocak 1993'te milletlerarası teşkilâtların da katıldığı bir törenle ülkede dördüncü cumhuriyet dönemine geçildi.

BİBLİYOGRAFYA :

E. Sik, *The History of Black Africa* (trc. S. Simon), Budapest 1974, III, 179-198; Türkka-ya Ataöv, *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri*, Ankara 1975, s. 316-339; *Cultural Policy in Ghana* (nşr. Unesco), Paris 1975, s. 11-16; I. Sutton, "Ghana", *Cultural Atlas of Africa* (ed. J. Murray), Verona 1981, s. 141-143; Enver Abdülgani el-Akâd, *el-Veciz fî iktimiyeti'l-kâretî'l-lfrîkıyye*, Riyad 1402/1982, s. 286-289; E. A. Boateng, "Ghana: Physical and Social Geography", *Africa South of the Sahara 1988*, London 1987, s. 490-491; T. C. Mc Caskie, "Ghana: Recent History", a.e., s. 491-500; D. - M. Fremy, *Quid 1991*, Paris 1991, s. 974; "Gana", *Anayılık 1991*, İstanbul 1991, s. 401, 605; I. Wilks, "Ghana", *El²* (İng.), II, 1003-1004; "Ghana", *EBr.*, X, 379-385; "Ghana", *EBr.*², V, 232-233; S. Amin, "Ghana", *EUn.*, VII, 717-720; *The Cambridge Encyclopedia of Africa*, Cambridge 1981, s. 141-143, 147-148, 153-155, 207-208, 234-235; "Kwame Nkrumah", 20. *Yüzyıl Siyaset Tarihi Çağdaş Liderler Ansiklopedisi*, İstanbul 1986, V, 1563-1581; "Gana", *Büyük Larousse*, İstanbul 1986, VII, 4389-4391; "Gana", *ABr.*, IX, 265-268; "Gana", *Memo Larousse*, İstanbul 1991, II, 464-465; David Owusu-Ansah, "Ghana", *The Oxford Encyclopedia of The Modern Islamic World*, New York 1995, s. 58-60.

DAVUT DURSUN

III. ÜLKEDE İSLÂMİYET

Gana'ya İslâmîyet'in, ilk hicrî yüzyıllardan itibaren Kuzey Afrika kökenli Benî Hasan kabilesine mensup müslüman tüccarlar tarafından getirilmiş olduğu yönünde bir görüş varsa da XIV. yüzyılda Mali İmparatorluğu'ndan gelen Malinke ve Soninkeli tüccarlar vasıtasıyla yayıldığı yolundaki ihtimal daha kuvvetlidir. Volta bölgesindeki altın madenlerini gören müslüman Diyulalar burada kendilerine bazı koloniler kurdular; zamanla bu küçük yerleşmeler altın madenlerine giden ticaret yolları üzerinde sıklaştı. Diğer taraftan kuzeyden gelerek Sahrâ'yı boydan boya geçip Nijer'deki büyük pazarlara doğru yönelen kervan yolu da müslüman yerleşim merkezlerinin artmasına sebep oldu. Bu ilk dönemdeki Diyula merkezlerinin en önemlileri, Gana Cumhuriyeti'nin batı sınırında bugün-

kü Nsorkor yakınlarında bulunan ve XVIII. yüzyılda ortadan kalkan Begho ile kuzeydeki Wa idi. Müslüman nüfusun bölgeye yayılışının ikinci safhası, XV. yüzyılda ülkenin kuzeydoğusundaki Hevsa Devleti'nden gelmeye başlayan ve genelde kola ticaretiyle meşgul olan müslüman tüccarlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu tüccarlar, özellikle XVIII. yüzyılda ticaretin genişlemesiyle Gana bölgesine yayılarak Salaga ve Yendi gibi kuzey bölgelerdeki önemli pazarları ve yerleşim merkezlerini kurdular. Eldeki bilgilere göre İslâmîyet'in, Diyula ve Hevsa tüccarlarından oluşan bu ilk yerleşik müslümanların dışına çıkması ve çevreye yayılması XVI. yüzyılda başladı. Bu dönemde Begho Şeyhi İsmail ve oğlu Muhammed el-Ebyâz, Gonca kralı ve sonradan Kuzey Gana'da yükselen gücün temsilcisi olan Malinke-Bambara'ya İslâmîyet'i kabul ettirdiler. Sidi Muhammed b. Muhtâr el-Küntî'nin yazdığı *Târîhu Kunte*'ye (*er-Risâletü'l-Ğallâviyye*) göre Begho'daki tarikatçılığı ilk defa, Batı Sudan'da Kâdiriyye tarikatını kuran ve yayan Ömer eş-Şeyh'in (ö. 1522) müridleri başlattılar; ancak bu hareket Kâdiriyye'ye karşıt olarak gelişmiştir.

İlk ihtidâ olaylarından 150 yıl kadar sonra İslâmî hareket Gana'da kuvvetli bir gelişme içine girdi. XVIII. yüzyılın başlarında Dagomba kralı İslâmîyet'i kabul etti ve Muhammed Zencine adını aldı; hemen arkasından da komşu Memprusi Kralı Atabiye müslüman oldu. Böylece XVIII. yüzyıl başlarında bugünkü Kuzey Gana topraklarında hüküm süren Gonca, Dagomba ve Memprusi devletleri müslüman hükümdarlar tarafından yönetilmeye başlandı. Ancak bunlardan hiçbirinin Futa Toro ve Futa Calon gibi XVIII. yüzyıl imamlıklarına benzediği söylenemez. Eski kurallara bağlılıkları dolayısıyla aralarında İslâmî siyaset ve hukuk sistemleri oldukça güç bir şekilde yerleşti. XVIII. yüzyılın ortalarında müslümanlar Aşanti Devleti'nde çoğalmaya ve özellikle kralın etrafında görülmeye başladılar; 1780'de de Kral Osei Kwame müslüman oldu. Bu yüzyılın sonlarıyla XIX. yüzyılın başlarında İslâmî toplumlar daha güney kesimlere doğru teşkilâtlanmalarını genişlettiler; bu arada Aşantiler'in başşehri Kumasi'de müslümanlar kralın divanında ve mahkemelerde görev aldılar. Müslümanların ilmi faaliyetleri de Aşantili putperestler üzerinde etkili oldu. Osei Kwame'nin İslâmîyet'i kabul ettiği yıllarda Kumasi'de

müslüman cemaatin lideri olan yaşlı Şeyh Baba imamlık ve kadılık görevlerini yürütüyor, açtığı mektepte de yetmiş kadar öğrenciye Kur'an okutuyor ve Arapça öğretiyordu; Osei Kwame de İslâmîyet'i seçtikten sonra çocuklarını Şeyh Baba'nın okuluna gönderdi. Şeyh Baba, Muhammed Kamateyn ve Ebû Bekir Turay gibi dinî liderler Aşanti halkı üzerinde çok etkili olmuşlardır. Divandaki müslüman kâtipler bütün kayıtları Arapça olarak tutuyorlardı ve diğer müslüman ülkelerle yapılan politik yazışmalarda da yine Arapça kullanılıyordu.

1820 yıllarında İngilizler'in Arap dilini bilen şarkiyatçıları azdı; bu sebeple önceleri misyonerlik faaliyetleri için sadece bölgeye Arapça İncil tercümeleri göndermekle yetindiler; Gana'ya geldikten sonra ise derhal İslâm'dan soğutma (de-islamisation) hareketini başlattılar ve halkı İslâmî prensiplerden uzaklaştırmak için çalışmaya ağırlık verdiler. Öncelikle Batı âdetlerini ve İngiliz dilini bilen bir nesil yetiştirildi; zamanla ülkenin yönetimi de bu Batı medeniyetini benimsemiş olan Ganalılar'ın eline geçti ve halk arasında nüfuzlu ulemânın yerini yurt dışında okuyanlar aldı. Sömürgeciler, gerçek anlamdaki rakiplerinin İslâm'ı yaşayan kişiler ve ulemâ olduğunu anladıkları için ülkedeki İslâmî eğitimi kendilerine hedef aldılar.

XIX. yüzyıl başlarında bölgede Osman b. Fûdî tarafından başlatılan İslâm'a göre yeniden yapılanma hareketi Kuzey Nijerya'da Fülânî Emirliği'nin doğmasına yol açtı. Gana'nın Yendi ve Dagomba gibi kuzeydoğu kesiminde bulunan şehirlerindeki müslüman kesimi de etkileyen bu yeni hareketin biraz sert olması ve bölgedeki putperest yerlilerle ilişki kurulamaması sebebiyle İslâmîyet'in bu bölgelere ve daha güneye doğru yayılması zayıf kaldı. Aynı yüzyılın ikinci yarısında ise bölgenin kuzeybatı taraflarında kuvvetli bir İslâmlaşma cereyanı görülmektedir. Sisala'nın bazı kesimlerini etkileyen bu hareket, Wa bölgesinin Dagari-Dyula kabilesinden gelen el-Hâc Mahmûd Karantao'nun cihadı olarak bilinir. Yüzyılın sonlarına doğru Wa bölgesi ve Batı Gonca kısa bir süre için Samori Ture'nin Mandingo Devleti'nin hâkimiyeti altına girdi. XX. yüzyılın başlarında Samori Ture, Muhtâr b. el-Hâc Mahmud Karantao gibi müslüman liderler Aşantiler'le birlik kurarak Batı emperyalizmini temsil eden güçlere karşı harekete geçtilerse de başarılı olamadılar.